

Joanna Szady

Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo na Rusi Koronnej w XVIII w.

Joanna Szady

The Congregation of the Daughters of Charity of Saint Vincent de Paul in the Crown Russia in the 18th century

The Congregation of the Daughters of Charity was established in Paris in 1633 by St. Vincent de Paul and St. Louise de Marillac is studied. In 1652 they were brought to Poland on the initiative of Queen Marie Louise Gonzaga. By the end of the XVIII c., in Poland, 28 branches of the Daughters of Charity was founded, 9 of which were in the lands of Crowned Rus': in Brody, Gorodok, Lviv, Marijampole, Przeworsk, Rozdol, Zamosc, Zhytomyr. Forms of charitable work of Order: help for patients, the poor, the wounded, the abandoned and orphaned is described.

Keywords: Congregation of the Daughters of Charity of Saint Vincent de Paul, Crown Russia

Йоанна Шади

Згромадження Сестер Милосердя св. Вікентія де Поля в Русі Коронній у XVIII ст.

Досліджується згромадження Сестер Милосердя, яке було утворене 1633 р. в Парижі святим Вікентієм де Полем та святою Луїзою де Марілляк, а з 1652 р. з ініціативи Королеви Марії Луїзи Гонзагі розпочало діяти на Польських землях. До кінця XVIII ст. на території Польщі, засновано 28 осередків Сестер Милосердя, 9 з яких були на землях Русі Коронної: в Бродях, Городку, Львові, Маріамполі, Пшеворську, Роздолі, Замосці, Житомирі. Характеризуються форми благодійної роботи ордену – допомога хворим, вбогим, раненим, покинутим та сиротам. Визначається їх роль як культурних і економічних осередків.

Ключові слова: Згромадження Сестер Милосердя св. Вікентія де Поля; шаритки; Русь Коронна

Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia Sług Ubogich Chorych powstało w Paryżu 29 listopada 1633 r. z inicjatywy św. Wincentego à Paulo (1581-1660) i św. Ludwika de Marillac (1591-1660). Popularną nazwą «szarytki» nawiązywało do francuskiego «charité» czyli miłosierdzie. Opieką objęło chorych,

żebraków, rodziny potrzebujące wsparcia, starszych i opuszczonych, samotne matki, dziewczęta zagrożone prostytutką, galerników, ofiary wojen, rannych, podrzutków, ale też i naukę ubogich dziewcząt¹. Nowatorstwo Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia podkreślał nie tylko strój podobny do świeckich sukien, ale przede wszystkim organizacja i aktywny charakter działań. Nie posiadając klasztoru, ani nie podlegając klauzurze klasztornej (jedynie żyjąc w grupach i składając corocznie odnawiane śluby zakonne), realizowały szarytki otwarte formy pomocy, w tym również i opiekę nad chorymi w domach².

Siostry Miłosierdzia przybyły do Polski z inicjatywy Królowej Marii Ludwiki Gonzagi, która zabiegała o przysłanie szarytek do Polski osobiście korespondując z Ludwiką de Marillac³. Po okresie wędrówki u boku Marii Ludwiki, szarytki znalazły stałe miejsce pobytu w Warszawie. Z fundacji Królowej powstał w 1659 r. na Tamce zakład opiekuńczy (od XIX w. nazywany Instytutem św. Kazimierza) do opieki nad sierotami, chorymi i ubogimi⁴. Warto podkreślić przy tym, że polska misja szarytek była na swój sposób wyjątkowa, gdyż założono ją jeszcze za życia św. Wincentego, jako odpowiedź na ogromne potrzeby XVII-wiecznego społeczeństwa, targanego skutkami wojen i epidemii⁵.

Pierwsze szarytki działające ofiarnie w środowisku Królowej Marii Ludwiki wyznaczyły standardy pracy Zgromadzenia na ziemiach polskich na następne lata. Przede wszystkim zaistniały na mapie nowożytnej Warszawy w swych stałych miejscach pobytu, gdzie oddawały się ofiarnie pracy opiekuńczej przy szpitalach: św. Krzyża (na stałe od 1657 r.), św. Ducha (od 1684 r.) i św. Rocha (od 1707 r.)⁶. Siostry Miłosierdzia obejmowały następnie sukcesywnie placówki również poza stolicą, zarówno w większych, jak i mniejszych miejscowościach m.in. w: Chełmnie (1694), Krakowie (1714), Białej (1716), Lublinie (1730), a także w Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie (1732)⁷. Na tle potrydenckich zgromadzeń czynnych działających na terenie Rzeczypospolitej, Siostry Miłosierdzia ze swym aktywnym charyzmatem życia zakonnego przodowały w pracy charytatywnej. Wyróżniały się zdecydowanie liczebnością i rozległością zadań pomocowych⁸. Ostatecznie liczba⁹ placówek szarytek, jaka rozwinęła się na fali powstawania w Polsce tzw. instytutów czynnych, liczyła do czasu I zaboru – 20, a do k. XVIII w. – 8 dalszych¹⁰.

Sieć domów szarytek w granicach Polski przedrozbiorowej wskazuje na pewną prawidłowość, jaką jest koncentracja ich działalności w centralnej

oraz północno- i południowo-wschodniej części kraju. Rozmieszczenie ośrodków Zgromadzenia po wschodniej stronie Wisły tłumaczy się z jednej strony aktywnością fundatorów, ale i dużymi potrzebami opiekuńczymi na tych terenach¹¹. Zasięgiem swojego działania w epoce przedrozbiorowej objęły Siostry Miłosierdzia również wschodnie rubieże dawnej Rzeczypospolitej. Teren zróżnicowanej etnicznie Rusi Koronnej charakteryzował się obecnością Kościoła wschodniego, co miało również wpływ na życie zakonne (zdecydowanie mniej żeńskich klasztorów łacińskich). Łacińskie placówki formowane były też inaczej, raczej w zwartym architektonicznie, miejskim kompleksie, zabezpieczającym warunki życia klauzurowego przez system uposażenia¹². W polską tradycję zakonną wrósł więc raczej model kontemplacyjnego zakonu, z elementami edukacyjno-opiekuńczymi. Z nowym jak na ówczesne czasy, aktywnym charyzmatem szarytek, społeczeństwo oswajało się więc stopniowo. Z jednej strony więc popularność szarytek związana była z ich zapotrzebowaniem do pełnienia misji opiekuńczych, ale z drugiej strony istniała swoistego rodzaju ostrożność w ich postrzeganiu (tabl. 1).

Tabl. 1

Wykaz placówek Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo na Rusi Koronnej w XVIII w.¹³

Lp.	Miejsowość	Data powstania	Data likwidacji	Fundator	Liczba sióstr	Formy działalności
1.	Lwów, ul. Teatyńska, 1	1741	1945	Franciszek Zawadzki, łowczy kijowski	6	Szpital św. Wincentego na 10 chorych, już na początku działania – 24; 1786 r. - 200
2.	Lwów, ul. Klasztorna, 2	1744 (1783: klasztor po reformatach)	1946	Franciszek Zawadzki	6	Zakład sierot św. Kazimierza (sierociniec i szkoła) na 10 ubogich i 15 sierot; na początku działania – 36 sierot
3.	Mariampol	1746 (1783: klasztor po kapucynach)	1942	Księżna Teresa z Wielichurskich Jabłonowska	6	Szpital na 10 chorych, w 1800 r. – 90. Sierociniec na dowolną liczbę sierot; w 1800 r. – 24 dziewczęta sieroce

4.	Brody	1760 (1783: klasztor po dominikanach)	1801 (przeniesienie do: Załościce); 1940	Hrabina Helena z Zamojskich Potocka	7	Szpital bez wskazania liczby łóżek; na pocz. XIX w. - 20 łóżek. Sierociniec bez wskazania liczby; na pocz. XIX w. - 71 sierot
5.	Gródek (Podolski, Berdyczowski)	1766	1865	Jan Jakub Zamojski, wojewoda lubelski i podolski	8	Szpital na 8 łóżek. Sierociniec – 40 dzieci. Szkoła + pensjonat
6.	Przeworsk	1768	(1962-1991: upaństwowienie zakładu)	Zofia z Korwinów-Krasieńska i Antoni Lubomirski, wojewoda lubelski	6	Szpital + leczenie w domach; na pocz. XIX w. - 20 chorych. Sierociniec -średnio 18 dziewcząt w k. XVIII w. Szkoła – 35-40 dziewcząt w k. XVIII w.
7.	Żytomierz	1776 (w latach 1766-1776 tzw. siostry odłączone od domu macierzystego)	1865	bp Józef Andrzej Załuski	4	Szpital – 40 chorych na pocz. XIX w. Sierociniec – 200 dzieci na pocz. XIX w.
8.	Rozdół	1780 (1786: klasztor po karmelitach)	1945	Franciszka z Cetnerów Rzewuska, wojewodzina podolska	4	Szpital – 67 chorych w k. XVIII w. Sierociniec – 29 sierot w k. XVIII w. Szkoła – 60 uczennic w k. XVIII w.
9.	Zamość	1784 (klasztor po franciszkanach)	1809 (od 1812: Szczbrzeszyn)	Cesarz Józef II z funduszy rodziny Zamojskich	6	Szpital – 30 chorych na pocz. XIX w. Sierociniec

Biorąc pod uwagę stan rozmieszczenia wszystkich fundacji Zgromadzenia do k. XVIII w. widać, że placówki szarytek na ziemiach ruskich Korony stanowiły około 30% ich ogólnej liczby. Począwszy od

fundacji lwowskiej szpitala św. Wincentego à Paulo, ośrodki szarytek fundowano jednocześnie w centralnych i północnych terenach Rzeczypospolitej, w tym w: Szczuczynie Litewskim (w l. 1732-1742 jako tzw. siostry odłączone), Szczuczynie Mazowieckim (1742), Wilnie (1745), Oświeju (1759), Białymstoku (1769), Pułtusku (w l. 1727-1776 jako tzw. siostry odłączone), Płocku (1784), Krasławiu i Ciechanowcu (1789), Szpitalu Dzieciątka Jezus w Wilnie (1791), Mieni (1795)¹⁴. Podobnie jak na innych terenach, w przeważającej części do powstania 9 wymienionych w wykazie domów przyczynił się czynnik magnacko-szlachecki, uzupełniony fundacją biskupią, co było charakterystyczne dla całokształtu rozwoju potrydenckiego ruchu zakonnego w tym okresie¹⁵. Niewątpliwym udział w podejmowaniu kolejnych aktów fundacyjnych miała sława Sióstr Miłosierdzia, kojarzonych coraz powszechniej z właściwym stanem opieki. Pamiętać trzeba, że data fundacji nie zawsze jest tożsama z rozpoczęciem działalności danej placówki. Na faktyczne funkcjonowanie ośrodka miały wpływ różne okoliczności jednostkowe. Niejednokrotnie więc życzliwości i uzupełnieniom pierwotnych zapisów funduszowym zawdzięczały Siostry utrzymanie swoich placówek. Wielkie zasługi w zagospodarowaniu wszelkich nieruchomości, zabudowań szpitalnych wraz z apteką, folwarków, ogrodów, stawów, browarów czy młynów wchodzących w skład wzorowych gospodarstw zakonnych miały Siostry Przełożone. Całokształt i jakość działalności szarytek wpisuje się tym samym w ogólne znaczenie klasztorów łacińskich na terenie Galicji. Pełniły one rolę centrów religijnych, kulturalnych i ekonomicznych, stając się tym samym ośrodkami cywilizacji łacińskiej¹⁶.

Pod względem organizacyjnym teren ziem polskich stanowił filię prowincji francuskiej Zgromadzenia aż do 1712 r., kiedy powołano osobną prowincję polską. W obliczu wydarzeń rozbiorowych i utrudnionego kontaktu z Domem Centralnym w Warszawie dokonano podziału rozległej polskiej prowincji zakonu szarytek. Jako pierwsza wyodrębniła się w 1783 r. prowincja galicyjska, zwana lwowską z racji ustanowienia stolicy tej prowincji we Lwowie. Następnie, po przeniesieniu domu prowincjalnego ze Lwowa do Krakowa w 1859 r., zyskała ona miano krakowskiej prowincji Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia¹⁷. Tym samym ośrodek w Zamościu był pierwszą placówką powołaną w granicach nowopowstałej prowincji galicyjskiej. W dalszej kolejności przynależność administracyjną w

strukturze organizacji zakonnej zmieniły ośrodki w Gródku i Żytomierzu. Po III rozbiornie i wcieleniu części ziem do zaboru rosyjskiego, placówki te znalazły się od 1797 r. w ramach litewskiej prowincji Sióstr Miłosierdzia¹⁸. Jednocześnie od 1795 r., wcześniej już powstałe domy szarytek w Białej (1716), Lublinie (1730), Krakowie (1714), Mieni (1795), znalazły się z kolei w prowincji galicyjskiej¹⁹. Pomimo zawirowań w strukturze organizacyjnej, miały szarytki z racji swego aktywnego charyzmatu wyjątkowo korzystną sytuację w okresie kasat zakonów. Ze względu na działalność charytatywną i oświatowo-wychowawczą uniknęły na terenie prowincji galicyjskiej likwidacji, w odróżnieniu od licznych żeńskich zakonów kontemplacyjnych²⁰. Jak widać z zamieszczonego wykazu domów, szarytki dostawały «przydział» lokali po wielu zlikwidowanych zakonach męskich. Likwidacji uległy niestety placówki w Gródku i Żytomierzu²¹. Sama prowincja galicyjska Zgromadzenia rozrastała się też liczebnie w XIX wieku i XX wieku (w samym tylko Lwowie szarytki pracowały w kolejnych 10 zakładach).

Placówki Sióstr Miłosierdzia z reguły stanowiły konglomerat różnych form działalności zakładowej i doraźnej. Funkcje leczniczo-opiekuńczo-oświatowe występowały z reguły jednocześnie, a rozróżnienie to wizualizowały nawet formy architektoniczne (osobne skrzydła budynków dla chorych i sierot). Pełnej charakterystyki wczesnej działalności ośrodków zakonnych nie można przeprowadzić z racji szczupłości zachowanych źródeł. Nawet na podstawie jednostkowych danych, widać pewną prawidłowość w liczebności podopiecznych, która z reguły przewyższała liczbę zapisaną w fundacji. Przy czym mogły być te różnice spowodowane pozostawieniem pewnej swobody siostrom w doborze liczby podopiecznych, jak również zwiększaniem zapisów funduszowych czy też potrzebą chwili.

W szpitalach Sióstr Miłosierdzia realizowała się idea pomocy oparta na tradycji zakonnej. Reguły zakonne doprecyzowywały system organizacyjny szpitala, obowiązki sióstr, metody pielęgnacji i wsparcia duchowego pacjentów²². Istotnym elementem pracy leczniczej Sióstr Miłosierdzia było też działanie pozainstytucyjne, polegające na odwiedzaniu chorych w domach. Ważnym czynnikiem we właściwej pomocy w szpitalach szarytek było ich duże doświadczenie leczniczo-pielęgniarskie, tym bardziej że najczęściej same wykonywały proste zabiegi i podawały lekarstwa.

Najczęstszą praktyką było zatrudnianie jedynie felczera lub etatowego lekarza dochodzącego z zewnątrz, dlatego to do sióstr należała pierwsza pomoc. Wsparcie medyczne zapewniał im system praktycznego kształcenia w ramach zakonu, a z czasem dopiero profesjonalne kursy pielęgniarstwa. W świetle reguł zakonnych jednakowo ważne jak opieka nad chorymi, były sprawy wychowawczo-oświatowe. Realizowały je siostry w zakładach dla sierot, jak i szkołach z pensjonatem, czy tych otwartych na młodzież ze środowiska. Działalność edukacyjna obejmowała całokształt zagadnień opiekuńczo-wychowawczych, zarówno zaspokajanie potrzeb materialnych, ale i kształtowanie charakteru, poziomu religijno-moralnego, dbanie o rozwój intelektualny i nabywanie praktycznych zdolności potrzebnych w dorosłym życiu²³. Wychowanki uczono w zakresie nauczania podstawowego oraz praktycznego (szycie, haft, koronkarstwo, prowadzenie gospodarstwa). W niektórych przypadkach uczono też j. francuskiego i gry na fortepianie. Naukę wspomagano elementami pracy w poszczególnych częściach gospodarczych zakładów. Istotą takiego systemu było przygotowanie do samodzielnego życia w przyszłości²⁴.

Prezentowane opracowanie rejestruje stan i rozmieszczenie siedzib Sióstr Miłosierdzia na Rusi Koronnej w XVIII w. na tle ogólnego rozwoju Zgromadzenia na ziemiach polskich. Stanowi tym samym wynik dotychczasowych badań nad historią Zgromadzenia, dzięki którym można uchwycić ogólny zakres jego działalności charytatywnej (liczbę placówek, chronologię ich powstawania, zakres rozmieszczenia). Wciąż jednak istnieje potrzeba uzupełnienia tej ogólnej wiedzy o badania jednostkowe, zwłaszcza w oparciu o lokalne źródła (w tym o źródła z terenów wschodnich I Rzeczypospolitej). Tylko w ten sposób będzie można uchwycić różnice regionalne, udokumentować sylwetki osobowe Sióstr Miłosierdzia, czy też ustalić dokładną lokalizację tych placówek (zwłaszcza w odniesieniu do domów już nieistniejących).

Placówki Sióstr Miłosierdzia spełniały swoją charytatywną rolę w różnych warunkach politycznych, ugruntowując w mentalności społecznej obraz szarytki: pielęgniarki, nauczycielki i wychowawczyni. Z racji szerokiego spektrum działań na rzecz opieki, leczenia i wychowania ocenia się to Zgromadzenie jako najbardziej wszechstronny zakon w XVIII w²⁵. Klasztory szarytek rozsiane na mapie przedrozbiorowej Polski wskazują na dominujący udział szarytek w polskim systemie opiekuńczym XVII-XVIII

Il. 1. Placówki Sióstr Miłosierdzia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów

w. Zasygnalizowany tutaj problem badawczy pozostaje otwarty na dalsze uzupełnienia źródłowe, wspomagające przyszłe opracowania monograficzne i syntetyzujące obecność i rolę Sióstr Miłosierdzia w dziejach państw i społeczeństw (il. 1).

- ¹ Matka ubogich św. Ludwika de Marillac (1591-1660). – Kraków, 2013. – S. 13.
- ² Surdacki M. Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. – T. 103 (2015). – S. 255.
- ³ Św. Ludwika de Marillac // Myśli i notatki. – Kraków 2010. – S. 149.
- ⁴ Schletz A. Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia. Karta z dziejów społecznych Kościoła // Nasza Przeszłość. 1960. – No 12. – S. 77.

- ⁵ Świątecka M. Św. Wincenty a sprawa polska // *Ibid.* – No 11. – S. 49.
- ⁶ Szady J. Misja opiekuńcza Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia Wincentego à Paulo w Polsce w XVII-XVIII wieku // *Teka Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk. Oddział w Lublinie.* – T. 12. – 2015. – S. 86.
- ⁷ Borkowska M. Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej. – Lublin 2010. – S. 362-364, 369.
- ⁸ *Ibid.* – S. 223.
- ⁹ Istnieją rozbieżności w zliczaniu liczby placówek wynikające z włączania lub nie do ogólnej liczby filii niektórych placówek czy traktowania zakładów łącznie (jak np. szpitala i zakładu wychowawczego we Lwowie).
- ¹⁰ Borkowska M. Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim, w: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo- Wschodniej X-XX wiek* / Red. H. Gapski, J. Kłoczowski. – Lublin 1999. – S. 203.
- ¹¹ Surdacki M. Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku. – S. 257.
- ¹² Borkowska M. Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej. – T 3: *Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemie Ruskie Korony Polskiej.* – Warszawa 2008. – S. 10.
- ¹³ Źródło: M. Borkowska, *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej.* – S. 362-370;
Dzierżak A. *Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Polsce (1652 – 2002).* – T. 2: *Prowincja krakowska, prowincja litewska, biografie.* – Kraków 2002. – S. 130-183; 229-231; 426-431;
S. Rosiak, *Prowincja litewska Sióstr Miłosierdzia. Szkice z dziejów martyrologii Kościoła katolickiego pod zaborem rosyjskim.* – Wilno 1933. – S. 123-133; 282-294.
- ¹⁴ Schletz A. *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia. Kartka z dziejów społecznych Kościoła* – S. 87.
- ¹⁵ anicka-Olczakowa E. *Zakony żeńskie w Polsce*, w: *Kościół w Polsce. Wieki XVI-XVIII.* – T. 2 / Red. J. Kłoczowski. – Kraków 1970. – S. 766.
- ¹⁶ Dzierżak A. *Powstanie i organizacja galicyjskiej prowincji sióstr Miłosierdzia // Nasza Przeszość.* 1996. – S. 119.
- ¹⁷ W dalszej kolejności powstawały prowincje: w 1797 r. (oficjalnie w 1820 r.) – litewska (zlikwidowana w 1842 r., usunięcie ostatnich sióstr – 1867), w 1850 r. – poznańska (z domem prowincjalnym przeniesionym w 1863 r. z Poznania do Chełmna, zwana od 1983: chełmińsko-poznańską), – warszawska (po serii podziałów między końcem XVIII a połową XIX w.;
Łyszczarz Z., Wątroba J. *Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo. Prowincja krakowska w latach 1939-1947*, w: *Żeńskie Zgromadzenia Zakonne w Polsce 1939-1947.* – T. 17 / Red. A. Mirek. – Lublin 2014. – S. 11;
Rosiak S. *Prowincja litewska Sióstr Miłosierdzia. Szkice z dziejów martyrologii*

Kościół... – Wilno 1933. – S. 72.

¹⁸ Ibid. – 50.

¹⁹ Dzierżak A. Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Polsce... – S. 124.

²⁰ Gach P. P. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914. – Lublin, 1984. – S. 32.

²¹ Radwan M. Zakony męskie na ziemiach zabranych w XIX wieku. – Lublin 2004. – S. 109-110.

²² Urbanek B. Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809-1917. – Wrocław 2001. – S. 150.

²³ Szyla A. Działalność Sióstr Miłosierdzia na rzecz dzieci osieroconych, ubogich i zagrożonych demoralizacją do początków XX wieku, w: Jakość życia w procesie rozwoju dzieci i młodzieży / Red. Z. Palak, M. Piątek, A. Róg, B. Zięba-Kołodziej. – Tarnobrzeg, 2011. – S. 399.

²⁴ Szylar A. O siostrach miłosierdzia, które «onemu służyć będą w osobie ubogich, chorych, więźniów, sierot lub innych» – wybrane przykłady w ujęciu historycznym, w: Pomoc jako zachowanie prospołeczne / Red. T. Zbyrad, B. Krempa. – Lublin, 2012. – S. 152.

²⁵ Surdacki M. Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku. – S. 700.